

МӘШНҮР-ЖҮСІПТІҢ “ҚИЯМЕТ КҮН” ДАСТАНЫ

Ислам дінін насихаттаған шығармаларды патшалық Ресей билеушілері өздерінің отарлау, басқа дінмен бірге, басқа тілдерді ығыстыру, жою саясатына қайши келгені үшін құғындағаны, оны баспа арқылы таратуға түрлі шектеу, тосқауыл қойып келгені белгілі. Ал, 1917 жылғы қазан тәңкөрісінен кейін жалпы дін атаулыны мансұқтауға көшкен қызыл коммунистер дін тақырыптағы шығармаларды жариялау түгіл, атауға тыйым салды. Міне, осындай жағдайда қазақтың белгілі ақыны Мәшнүр-Жұсіп Қөпейұлы Ислам дінін насихаттауды қолға алса, онысы дінді сақтау ғана емес, сол арқылы ұлттық тілді, ұлттық мәдениет, бітімді қорғау ниетінен де туындағаны анық. Демек 250 жылдай отарлау қыспағында болып, қазақ халқы өз тілін, дәстүрін біршама сақтап қалды десек, бұл істе патшалық Ресейдің отарлау саясатына қарсы бағытталған Мәшнүр-Жұсіп шығармаларының алатын орны ерекше демекпіз. Себебі аталған тақырыпқа Мәшнүр-Жұсіптің бірер шығарма емес, ондаған туынды арнағаны қазір белгілі болып отыр. Соның бірі ақынның “Қиямет күн” деп аталатын көлемді дастаны республика оқырмандарына ұсынылып отыр. Бұған дейін Павлодар облыстық “Дауа” газетінде 1991 жылы шығарманың біраз бөлігі ғана басылып, толық нұсқасы жарық көрген жоқ. Мәселен, біз ұсынып отырған нұсқадағы: “Пайғамбар айтты: Махшар күні болса” - деген тармақ пен “Үндемей жүре бердік...” жолы арасындағы көлемі 47 шумақ, яғни 188 тармақ “Дауада” мүлде жоқ. Мұндай жоқ тармақтар дастанның басқа тұсында да кездесіп отырады. Біз жанұялық архивте сақталған және ел арасынан жиналған екі нұсқаны пайдаландық. Оның бірі - ақынның жиені Жолмұрат Жұсіпұлының 1947 жылғы 22 қаңтарда және 10 маусымда қағазға түсірген үлгісі болса, екіншісі - 1947 жылдың 15 мамырында көшірілген Рахымжан Мәкішев нұсқасы. “Дауада” басылған Жұматай Әкбарұлы материалымен бұл нұсқаларды салыстырып, кебінесе Жолмұрат пен Рахымжан жазбаларына сүйене отырып, дастанның толық нұсқасын өзірледік.¹

Аллаға, Жаратушыға мойынсұну Ислам елдері үшін 647 жылдың шығармаларынан 2-томында (2003 ж.) қисса “Қиямет ахуалы” деген атпен “Жетпіс бап” топтамасының 83-54-баптарын құрайды. - Ред.

мүмкін еместігі айтылады (Қасиетті кітап сөзінің мәнін сәл де болса бүрмалау болmas үшін, аудармай сол қалпында беруді жөн көрдік - Е.Ж.): "И потом сказал он: лицо моего не можно тебе" увидеть, поэтому что человек не может в живых". Алла ұғымының өте кең екендігін, оны толық тану мүмкін еместігін қазақ ақыны Абай да атап көрсеткен: "Алла тағала - өлшеусіз, біздің ақылымыз - өлшеулі. Өлшеулі мен өлшеусізді білуге болмайды".

Сондықтан да болар ақында Алла мен әлем ұғымы бірлікте жүреді. Зерттеуші Ә.Нысанбаев XII ғасырдағы түркі әдебиетінің жарық жүлдзызы Қожа Ахмет Иассаудің дүниетанымы туралы айта келіп: "Иассаудің пікірінше "Әлем", "Фарыш" және "Құдай" бір-біріне сәйкес келетін барабар ұғымдар. Бұл ұғымдарды болмыстың бірлігі тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда ол бөлінбеген, бөлшектенбеген Ақиқат. Сонымен "Әлем" мен "Құдай" - Ақиқаттың екі құрамдас бөлігі немесе саласы сияқты, яғни екеуі де бір ғана мәннің шенберіне топтасқан дүниелер деп танылған" - дейді.

Әмір сыры, Әлем (бұл ұғымға Алла да кіреді деп шамалаймыз - Е.Ж.) тану қыындығына XII ғасырдағы парсы ақыны Омар Хайям да көніл бөлген:

Жұп-жұмыр бұл жалғанның ұшы бар ма?

Көнеки, керек болса, түсін ал да.

Бізге тек бұйырганы - келу, кету,

Әмірдің сырын айттар кісі бар ма?

Жалпы мұсылман елдері әдебиетшілері шығармаларында алдымен Алланы, ізінше Мұхаммед пайғамбарды жыр ету үстем болғаны белгілі. Бұл фактілерге ислам ғалымдары ғана емес, басқа елдер зерттеушілері де назар аударған "Көне араб қаһармандары туралы аңыздарды есепке алмасақ, бізге жеткен "Әмірнамалардың" бірі Басрия ғалымы Ибн Хишамның (834 жылы өлген) "Расул Алла сираты" ("Пайғамбардың ғұмырнамасы") деп аталағын сирасы.

Қазақ зерттеушісі Ә.Дербісәлиев Алланы, пайғамбарды жырлаудың Х ғасырда кең етек алғанын дәлелдеген: Бұған дәлел ретінде Әбу Ибраһим Исхақтың "Диуан әл-адаб" ("Әдеби жинақ") атты еңбегін алуға болады.

Әбу Ибраһим Исхақ, "Жинағы", "Кіріспемен" басталған. Онда ол сол кездегі өзге де авторлар секілді өуелі Жаратушы мен оның елшісі Мухаммадқа Мадақ арнайды. Бұл дәстүрдің XIV ғасырда қалай жалғастырылғаны туралы маңызды мәліметті А.Қыраубаева кітабынан көзіктіреміз. Онда 1358 жылы жазылған Махмуд бин Әлидің "Неһдж-ул-Фарадис" ("Жұмаққа апаратын жол") кітабы туралы: "Бұл төрт бөлімнен тұратын көлемді прозалық шығарманың мазмұны: Мұхаммед пайғамбардың әмірі, Мұхаммедтің ізбасарлары, діни адамдардың әмірі, қызметі жайлы, адамдардың жақсы, жаман істері мен мінездерінен мағлұмат әңгімелер, - делінген. Осы орайда түркі әдебиетінің ғана емес, әлемдік әдебиеттің асқар биғі Жұсіп Баласағұнның 1069-1070 жылы жазылған "Құтты білік" кітабын тәңірге ризашылық білдіруден бастағанын еске алу орынды.

Алланы, пайғамбарды жырлаумен қатар адамдарды о дүниеде күтіп тұрған тозақ пен жұмақ бар екендігі Мұхаммед пайғамбардың 51 жасында, 621 жылы Миғражға баруы кезінде белгілі болғанына исламды зерттеушілер назар аударады: "Мұхаммедтің етініші бойынша, Мәлік (тозақ әміршісі - Е.Ж.) тозақтың булығының бірін ашып жіберіп еді, оның арғы жағынан адам төзгісіз ыстық жалын бетке үрді... Тек ислам діні емес, басқа діндерде де жұмақ, тозақ ұғымы кең орын алғаны мәлім. Еуропадан, оның ішінде Италиядан шыққан Дантенің 1300 жылы жазыла бастаған атақты еңбегі "Құдіретті комедия" кітабының "Тамұқ", "Фарасат майданы", "Жұмақ" деген үш бөлімнен тұруы да осыны анғартса керек. Демек Мәшһүр-Жұсіп жазған тозақ ұғымы жеке бір ел әдебиетіндегі оқшау құбылыс емес, әлем әдебиетін кең шарлаған ортақ тақырып көрінісі.

Мұның бәрі әдебиеттің басқа салалары тәрізді, діни тақырыптағы әдебиетті қарастырғанда да, оның әлемдік даму өрісімен тығыз байланысты алып қарастыру керектігін дәлелдейді. Сонда ғана басқа да кемел ақындар тәрізді Мәшһүр-Жұсіп Көпейұлының да қазақ әдебиеті ғана емес, әлемдік әдебиеттің бай дәстүріне өзіндік үлес қосқанын ашуға мүмкіндік туады.

Ертай ЖҰСІПОВ,

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия университетінің оқытушысы.

Астана қаласы.